

Un Cod civil european – de la idee la practică

Mariana Daniela Sperilă (Crăciunescu)

*Cercetător postdoctoral, Universitatea din Craiova,
Facultatea de Drept și Științe Sociale (ROMÂNIA)
dana_sperila@yahoo.com*

Rezumat

Intenția realizării unei legislații unice la nivel european a fost comunicată, în termeni largi, încă de la începutul apariției construcției europene, dar dorința obținerii unui Cod civil european a fost exprimată în mod clar mult mai târziu. În timp, discuțiile cu privire la acest subiect devin din ce în ce mai prezente și mai animate, argumentele fiind atât în sensul susținerii ideii, cât mai ales în sensul respingerii acesteia. Totuși, prezentul se pare că ne îndreaptă către un viitor al Codului civil european, din ce în ce mai necesar pentru eliminarea problemelor apărute pe fondul diferențelor din sistemele de drept național și pentru a conferi eficacitate economiei globalizate la nivel european. Condițiile necesare pentru realizarea Codului civil european se referă mai mult la „europenizarea” statelor membre, dar și la responsabilitatea acestora de a-și moderniza legislația națională în funcție de dreptul european, ținând cont de acordurile internaționale și directivele europene. Un Cod civil european ar avea influențe imediate asupra raporturilor economice dintre statele membre, oferind siguranță, rapiditate și previzibilitate tranzacțiilor. Datorită specificului relațiilor umane, dreptul civil este cel mai predispus schimbării și palpită cu putere în sectorul economic. Consider că o codificare civilă europeană este posibilă numai dacă se realizează treptat și secvențial, pornind de la aspectul economic și cuprinzând apoi fiecare sector al vieții private.

Cuvinte-cheie: *europenizare, armonizarea legislației, Cod civil european, responsabilitatea statelor membre.*

1. Contextul apariției și dezvoltării ideii unui Cod civil european

1.1. *Influențe filosofice, politice și sociale*

Ideea unei legislații unice europene nu este de factură recentă, ci ea apare odată cu ideea unei Europe unite, idee care deși este din timp pregătită prin literatură (mitul Europei din mitologia greacă, ori idei ce datează încă din 1960) și filosofie (lucrări precum cele ale lui Jean Jacques Rousseau, Immanuel Kant ori Abbe de Saint Pierre), îmbracă forme concrete abia după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, când condițiile economice și politice au permis un asemenea demers.

Astfel, încă din anul 2400 î.h., mitul Europei relatează povestea unei tinere, fiica regelui din Fenicia (astăzi situată în Orientul Apropiat), care s-a lăsat ispășită de însuși Zeus transformat

în taur, acesta răpind-o și ducând-o dincolo de mare, pe insula Creta^[1]. La nivel simbolic, mitul transmite mesajul expansiunii europenilor în spațiul mediteranean. În jurul anilor 1800, statele naționale din vestul Europei au dezvoltat un fel de conștiință istorică și au început să-și justifice expedițiile coloniale din punct de vedere istoric, dar și cultural.

Mai târziu, aceste idei prind contur în scrieri semnate de autori ai lumii europene, așa cum este lucrarea *Europäische Einigung*^[2], a lui von Puttkammer, dar și în scrieri filosofice de mare importanță pentru lumea europeană, scrieri având ca idee centrală căutarea de soluții pentru obținerea și menținerea păcii între popoare.

Astfel, cel mai cunoscut proiect de instaurare a păcii generale este cel elaborat de abatele Saint-Pierre în anul 1712, cu ocazia participării la Congresul de pace de la Utrecht, menit a găsi soluții de încetare a numeroaselor războaie europene în care era implicată Franța. O viziune mai elaborată cu privire la perspectivele unității europene o regăsim la Jean-Jacques Rousseau care pornește de la proiectul abatelui Saint-Pierre, iar cea mai relevantă lucrare în sensul promovării federalismului european pare a fi opera lui Kant, „Despre pacea eternă” (1795).

Unii doctrinari însă apreciază că aceste proiecte nu au reprezentat o etapă premergătoare pentru crearea structurii europene, așa cum este cunoscută astăzi, ci, mai degrabă, o etapă în calea formării Ligii Națiunilor și a Națiunilor Unite^[3]. Această opinie pare a fi justificată de structura organizațiilor amintite, însă consider că nu putem ignora influența covârșitoare pe care au avut-o ideile filosofice despre unitatea popoarelor în crearea a ceea ce astăzi numim Uniunea Europeană.

Pe de altă parte, această mișcare de orientare pacifistă și federalistă se dovedește inefficientă, iar izbucnirea primului război mondial infirmă drastic iluziile pacifismului internațional. Însă trauma conflagrației mondiale reușește să determine spiritele să caute noi mijloace instituționale și juridice având drept scop obținerea unei organizări internaționale capabile a face imposibilă repetarea experienței abia încheiate. Urmează, astfel, un șir de proiecte, concepții, iluzii care marchează o nouă etapă în dificila realizare a construcției europene. Și, pentru prima dată, problematica unificării Europei evoluează de la o idee abstractă la un imperativ al viitorului apropiat, în strânsă legătură cu situația istorică existentă la acel moment. Contrar acestor tendințe, izbucnește și cel de-al doilea război mondial, iar experiența devastatoare a acestuia, la care se adaugă perspectiva războiului rece și a divergențelor dintre est și vest, fac posibilă concretizarea unei integrări europene, menite a preîntâmpina izbucnirea unor alte confruntări armate pe continentul european.

În concret, intenția realizării unei legislații unice la nivel european a fost comunicată încă de la începutul apariției construcției europene, însă în termeni largi, care să nu îngrijoreze statele membre, preocupate de păstrarea suveranității. Abia în anul 2001, pe fondul întăririi relațiilor economice dintre statele membre, Comisia Europeană exprimă în mod clar dorința începerii lucrărilor la Codul civil european, însă în anul 2003, consecință a ostilității cu care a fost primită ideea, anunță intenția de a limita ambiția legislativă la un Cod european al contractelor. În anul 2009 se dă publicității o lucrare elaborată între timp de o comisie numită anume în acest sens și care cuprinde Principiile dreptului european al contractelor, iar în anul 2010 Comisia Europeană lansează Cartea Verde, care reprezintă, de fapt, o consultare publică asupra strategiei de armonizare a legislației în vederea consolidării pieței interne.

De altfel, diligențe în acest sens au fost depuse și în domeniul cooperării judiciare. Spațiul economic european se află în interdependență cu spațiul judiciar european, astfel că libertatea economică dorită la nivel european nu poate fi concepută fără libera circulație a hotărârilor judecătorești, care să poată face posibilă funcționarea unei Piețe Comune.

Se observă, astfel, o preocupare tot mai efervescentă pentru îmbunătățirea legislației europene și o tendință de a sintetiza normele edictate la nivel european și de ale actualiza în permanență pentru a corespunde noilor nevoi sociale și economice. Astfel, apare firesc ideea de codificare, menită a elimina inflația legislativă, lacunele inevitabile ce apar în conținutul normelor juridice și specializarea tot mai mare a acestora. Acest Cod reprezintă, de fapt, o propunere a armonizării dreptului privat la nivelul Uniunii Europene, pornind de la o unificare a dreptului contractelor.

1.2. Modul cum statele membre privesc „proiectul legislativ”

Problematica oportunității adoptării de către instituțiile Uniunii Europene a unui document juridic de o asemenea anvergură, cum este un Cod civil european, care să asambleze, total sau parțial, elemente de drept civil, a atras, începând cu anii 1990, interesul juriștilor, personalităților universitare, instituțiilor comunitare și internaționale. Demersurile în acest sens s-au derulat la nivel politic, juridic, economic sau au reprezentat simple luări de poziție pe plan cultural. Ceea ce au în comun toate acestea este faptul că au permis dezbateri la toate nivelurile, pornind de la atitudini optimiste și entuziaste, ori incerte și îndoielnice, până la poziții total potrivnice. În acest tăvălug, se contura, de fapt, o singură chestiune în dezbateri, și anume răspunsul la întrebarea următoare: dacă din punct de vedere economic, cultural și politic, unificarea legislației civile la nivel european este o acțiune benefică sau nu pentru viitorul Uniunii Europene. Pe scurt, opiniile „pro” au invocat aspectul economic, iar cele „contra” s-au prelevat de cultura juridică diferită a statelor componente, iar sub aspect politic, acestea s-au orientat spre o opinie sau alta în funcție de viziunea asupra funcționării Uniunii Europene.

Susținătorii Codului civil european se bazează pe ideea conform căreia o piață unică europeană are nevoie de o legislație unică, menită a înlătura orice fel de obstacol în calea liberei circulații a bunurilor, a serviciilor și a capitalului, aceasta fiind, de altfel, o condiție indispensabilă în vederea perfecționării relațiilor patrimoniale. Se apreciază, de asemenea, că o codificare de acest gen va face posibilă și egalitatea individului, ca subiect de drept, în relația cu instituțiile de drept european. Cele mai noi argumente în susținerea ideii invocă și evoluția tehnologiei de comunicare, în speță posibilitățile puse la dispoziție de internet comerțului electronic, dar și introducerea monedei unice, care a facilitat schimburile la nivel comunitar. Totuși, aceste aspecte relevă și unele discrepanțe ale pieței interne, cum ar fi neajunsurile ce rezultă din interpretarea, încheierea sau executarea contractelor. De exemplu, principiul libertății contractuale este recunoscut în toate legislațiile naționale, însă prezintă norme de excepție diferite, datorită faptului că există reguli obligatorii diferite; astfel, deși părțile își pot stabili în mod liber legea națională de aplicare, conflictele pot să apară cu privire la existența normelor legale obligatorii.

De partea opusă, cei care resping ideea unificării legislației de drept privat, chiar și la nivelul dreptului contractelor, consideră că o eventuală codificare legislativă va conduce la sfârșitul diversității culturale, afectând chiar suveranitatea statelor. De data aceasta, juriștii francezi sunt cei mai sceptici, invocând istoria Franței, ori succesul economic de care se bucură sistemul *common law*, unde o codificare a reglementărilor civile nu există nici măcar în faza incipientă a discuției. Aceștia susțin că diversitatea reglementărilor juridice nu reprezintă un neajuns, ci, dimpotrivă, constituie un factor de dinamism și de păstrare a unei reale concurențe în afaceri^{[4][5][6]}. Totodată, aceștia consideră că există o profundă incompatibilitate între dreptul romano-germanic și *common law*.

O altă problemă insurmontabilă pe care o zăresc adepții „*contra*” este una de competență și se referă la legalitatea adoptării unui cod, de orice natură ar fi el, de către instituțiile europene, având în vedere că, potrivit art. 5 din Tratatul de la Amsterdam, orice măsură întreprinsă la nivel comunitar trebuie să fie conformă cu principiul subsidiarității și proporționalității. În replică, adepții „*pro*” au invocat dispozițiile art. 95 din Tratatul de la Amsterdam, conform căruia „Consiliu (...) adoptă măsurile relative la apropierea dispozițiilor legislative, regulamentare și administrative ale Statelor membre care au ca obiect instituirea și funcționarea pieței interne”. În orice caz, oponentii demersului de codificare consideră că nu există competențe comunitare în acest sens, invocând art. 6 din Tratatul UE care statuează: „Uniunea respectă identitatea națională a statelor membre”.

Ceea ce repropune Comisiei, în principal, oponentii proiectului, este faptul că deși aceasta invocă în susținere modelul Statelor Unite ale Americii, dar și funcționarea *common law*, în realitate ea nu dorește doar o modestă lege-model, ci urmărește realizarea unei veritabile codificări, integral obligatorie pentru statele membre.

De asemenea, controverse au existat chiar și între atitudinile manifestate la nivelul instituțiilor comunitare și teoriile formulate la nivelul specialiștilor care, în mare măsură, exprimă ideea tatonării unor alte forme de reglementare a vieții private în schimbul adoptării unui Cod civil european.

2. Condiții necesare pentru realizarea Codului civil european

Condițiile necesare pentru realizarea Codului civil european se referă mai mult la „europenizarea” statelor membre, dar și la responsabilitatea acestora de a-și moderniza legislația națională în funcție de dreptul european. De altfel, un rol important în procesul de armonizare legislativă îl joacă acordurile internaționale și directivele europene, acestea putând fi din plin exploatate în cadrul procesului de europenizare a dreptului civil.

2.1. „Europenizarea” ca și condiție esențială pentru un Cod civil european

O operă legislativă de o asemenea amploare, cum este proiectul Codului civil european, are nevoie să se sprijine pe o serie de factori care să-l promoveze și să-l susțină. Așa cum spuneau francezii^[7], orice codificare își găsește fundamentul în factori politici, istorici, sociali, culturali, tehnici, cât și în conștiința colectivă a poporului, care la un moment dat aspiră la unitate, stabilitate și accesibilitate a dreptului civil.

Imediat după încheierea primului război mondial, europenii s-au preocupat în a redefini trăsăturile distinctive ce caracterizează spiritualitatea europeană, sperând astfel să poată oferi temeiul construcției europene în plan cultural, economic, instituțional, juridic și, în final, politic.

Pentru Paul Valéry (1871-1945), tradiția greacă, romană și creștină reprezintă sursă principală a civilizației europene. Astfel, tradiția greacă imprimă culturii europene credința în existența legii, a frumuseții și a dreptului, prin metode de gândire care raportează totul la om. De la romani, europenii au moștenit modelul puterii organizate, stăpânirea legilor și instituțiilor, iar creștinismul oferă o credință și o morală comună pe întreg continentul european. „Toate rasele și teritoriile romanizate, creștinate și supuse disciplinei spiritului grecesc sunt europene”, concluzionează Valéry.

La aceste surse fundamentale, alți gânditori au adăugat tradiția socratică (Salvador de Madariaga), care caracterizează spiritul liber, supus logicii, rezistent față de doctrinele preconceptuate, ori tradiția ebraică (Karl Jasper), care aduce spiritului european dorința infinită de

cunoaștere, dar și tradiția germanică (Gonzague de Reynolds), care aduce spiritul liber al individului care îl protejează în fața puterii statale.

În esență, europeanizarea se manifestă ca un proces interacțional, de conlucrare a regulilor și stilurilor statelor, care converg și se împletesc supralegislativ, în procesul de decizie al Uniunii Europene, iar apoi sunt preluate și încorporate la nivel național, producând astfel transformarea. Acest proces complex se bazează, în primul rând, pe disponibilitatea statelor europene spre schimbare, dar și pe anumite elemente comune care să permită schimbarea în același timp și în același sens.

Eforturile depuse în sensul conceptualizării surselor și trăsăturilor specifice spiritualității europene justifică demersurile întreprinse cu scopul uniformizării dreptului la nivel european. Poate că numai o legislație unică europeană, care să pornească de la un Cod civil european ar putea să dea o formă concretă ideii de unitate în condițiile diversității incontestabile a formelor de organizare și a intereselor statelor componente.

2.2. Responsabilitatea statelor membre de a moderniza legislația națională

Pentru orice stat care urmărește să facă parte din această structură spectaculoasă numită Uniunea Europeană, armonizarea legislației naționale cu reglementările europene reprezintă un imperativ ce decurge, în primul rând, din opțiunea sa de a deveni membru al unor comunități care prezintă o legislație proprie, supranațională.

România și-a asumat această obligație prin Acordul european instituind o asociere între aceasta, pe de o parte, și Comunitățile Europene și statele membre, pe de altă parte¹, care consacră armonizării legislației un întreg capitol (Capitolul III din Titlul IV). De asemenea, România s-a angajat să îndeplinească toate condițiile considerate de către Uniunea Europeană ca fiind necesare pentru integrarea sa încă de la lansarea oficială a cererii de aderare, din iunie 1995. În acest sens, au fost adoptate de către statul român mai multe strategii și programe² în baza cărora au fost adoptate o mulțime de legi corespunzătoare legislației comunitare, fiind create, totodată, instituții și structuri administrative care să asigure implementarea noii legislații. În ceea ce privește sistemul normativ, la 25 septembrie 2000, se aflau în vigoare un număr de 6149 acte normative din care numai 348 elaborate în perioada 1864-1989. Aceste din urmă acte normative au rămas în vigoare în urma abrogării majorității actelor ce datau din perioada anterioară anului 1989, dar au fost modificate în sensul adaptării lor la legislația în vigoare și, treptat, au fost abrogate în mare parte și acestea. Regretabil pentru statul nostru de drept este însă faptul că acte normative din vechea reglementare se mai întâlnesc și în prezent. Cu titlu de exemplu în acest sens poate fi amintită Legea nr. 58/1934 (legea cambiei și biletului la ordin), care a intrat în vigoare la 01 iunie 1934 și, deși a suferit numeroase modificări de-a lungul timpului, continuă să normeze raporturi juridice comerciale, căci niciodată nu a fost abrogată.

Însă armonizarea legislației este un proces continuu, care evoluează în contextul integrării propriu-zise. În urma semnării Tratatului de aderare la Uniunea Europeană, fiecare stat membru

¹ Acordul a fost ratificat de către România prin Legea nr. 20/1993.

² Strategia Națională de la Snagov în vederea aderării, adoptată în iunie 1995; Programul național de armonizare legislativă, adoptat în 1996; Programul Național de Adoptare a Acquis-ului Comunitar, adoptat în decembrie 1997; Programul Național de Aderare a României la Uniunea Europeană (PNAR), adoptat în mai 2000 și reactualizat în iunie 2001 pentru perioada 2001-2004; Strategia Națională de Dezvoltare Economică a României pe termen mediu, adoptată în cursul anului 2000; Programul Economic de Preaderare (PEP), adoptat în septembrie 2001 și transmis Uniunii Europene.

se confruntă cu problematica integrării în structurile europene, iar pentru a face posibil acest lucru, ele trebuie să depună eforturi pentru a asigura o compatibilitate deplină a normelor de drept intern cu legislația europeană, prin modificarea sau completarea actelor normative naționale.

În ceea ce privește statul român, un prim pas, de pregătire a ordinii juridice naționale, a fost realizat prin revizuirea Constituției din anul 2003. În doctrină se afirmă chiar că acesta este „un elev ascultător”^[8] atunci când vine vorba de transpunerea normelor europene în sistemul normativ intern, iar mărturie în acest sens stau numeroase acte normative edictate în acest sens, dar și codurile recent adoptate. De remarcat este faptul că în „Expunerea de motive” pe care o cuprind acestea din urmă se menționează, printre obiective, și transpunerea în cadrul legislativ național a reglementărilor adoptate la nivel european, dar și armonizarea dreptului român cu sistemele de drept din celelalte state membre.

Un plus de atenție vor trebui să acorde statele membre în domeniul dreptului privat, aici operând un număr însemnat de acte juridice europene. Astfel, armonizarea legislației trebuie să pornească, în primul rând, de la directivele europene ce reglementează varii domenii ale vieții private, apoi trebuie avute în vedere Principiile Dreptului European al Contractelor și, totodată, Propunerea Comisiei de Reglementare a dreptului comun european în materia vânzării. De asemenea, nu trebuie neglijate nici celelalte izvoare ale dreptului comunitar, cum ar fi regulamentele, deciziile, recomandările și avizele, precum și alte acte juridice (programe, declarații, rezoluții, comunicări, linii directe, memorandumuri) care pot produce efecte juridice.

În acest context, se ridică în mod pertinent următoarea întrebare: ce se întâmplă în situația când statele membre nu manifestă responsabilitatea despre care vorbeam anterior și nesocotesc dreptul european? Cu alte cuvinte, vor răspunde statele membre pentru nesocotirea dreptului european?

Răspunsul acestei dileme îl oferă chiar Curtea Europeană de Justiție care, prin jurisprudența sa constantă, a statuat că orice stat membru va răspunde pentru nepunerea în aplicare a directivelor (Cauza C-6/90 și Cauza C-9/90, *Francoveci și alții c. Italiei*; Cauza C-22/87, *Comisia contra Italiei*), pentru aplicarea incorectă a unei directive (Cauza C-392/93, *The Queen c. H.M. Treasury*, ex parte British Telecommunication plc), dar și pentru nerespectarea dreptului primar de către legiuitorul național (Cauza C-46/93 și Cauza C-48/93, *Brasserie du Pêcheur SA c. Federal Republic of Germany* și *The Queen c. Secretary of State for Transport*, ex parte Factortame Ltd and Others). Anul 2003 a consacrat, odată cu hotărârea *Köber contra Austriei*, o nouă formă de răspundere a statelor membre, și anume răspunderea pentru încălcarea dreptului comunitar de către instanțele interne care judecă în ultimă instanță o pricină (Cauza C-224/01, *Gerhard Köber c. Austriei*). De asemenea, Curtea a trasat criteriile ale răspunderii statelor pentru acte legislative, administrative (Cauza C-424/97, *Salomone Haim c. Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein*; Cauza C-224/01, *Gerhard Köber c. Austriei*) și judiciare (Cauza C-224/01, *Gerhard Köber c. Austriei*; Cauza C-173/03, *Traghetti del Mediterraneo SpA c. Italiei*) contrare dreptului comunitar.

Ca o concluzie finală a acestui subiect, putem spune că modernizarea legislației naționale în raport de imperativele dreptului european este un obiectiv obligatoriu, care aduce numeroase avantaje în plan intern (acestea îmbrăcând forma unui cadru legislativ dinamic și actual, care să promoveze principiile și valorile statului de drept, inerente oricărui stat modern european), dar și în plan european, facilitând viitoarele legiferări și, poate chiar codificări ale Uniunii Europene.

3. „De la parte la întreg” – codificarea începe în anumite sectoare ale vieții private

După reticența cu care a fost privită intenția comunicată în anul 2001 de către Comisia Europeană de a elabora un Cod civil european, dezideratul unei legislații unice europene începe să fie promovat sectorial și debutează odată cu anunțarea planului de a elabora un Cod european al contractelor. Acest aspect relevă strategia Comisiei de a porni lucrările la care visează, și anume codificarea europeană, dar mascând totul sub mantia protecție a aplicării ideii în materia contractelor, acolo unde știe că are orizonturi largi și permissive, dată fiind preocuparea ferventă a statelor membre de a îmbunătăți piața comună europeană creată.

Odată luată decizia, lucrările încep prin elaborarea directivelor care să pregătească terenul, asemeni cultivării viței de vie pe un sol nisipos. Tot astfel, Codul european al contractelor începe să fie pregătit prin armonizarea legislațiilor naționale în domeniul contractelor și Uniunea Europeană pare să fie deosebit de prolifică în acest sens, reglementând, prin mai multe directive, varii aspecte ale vieții comercianților și consumatorilor³. De remarcat este faptul că directivele în domeniu au determinat o bogată jurisprudență a Curții Europene de Justiție⁴, ceea ce conduce la revizuirea și modificarea unor directive, dar și adoptarea altora, necesare a reglementa anumite aspecte. De asemenea, un alt sector vizat de către Uniunea Europeană în vederea armonizării legislațiilor naționale îl constituie turismul. Economia Europei se bazează foarte mult pe turism, fiind considerat “un motor al creșterii economice”⁵, iar Directiva nr. 90/314/CEE a Consiliului privind pachetele de servicii pentru călătorii, vacanțe și circuite este reprezentativă în acest sens și urmărește armonizarea dreptului național în materie, în scopul eliminării acelor obstacole date de neconcordanțele prezente între legislațiile interne ale statelor membre, contribuind la realizarea unei piețe comune a serviciilor.

Însă, asemeni oricărei construcții ce se vrea durabilă, legislația europeană în materia contractelor devine insuficientă prin prisma directivelor utilizate și simte nevoia unui alt tip de normare. Astfel iau naștere Principiile Dreptului European al Contractelor, numite, pe scurt, Principiile, elaborate în anul 2009 la propunerea Comisiei Europene. Acest set de principii a avut drept punct de pornire o cercetare a acquis-ului comunitar în materia dreptului consumului și au ajuns să constituie un mănunchi de reguli aplicabile în materia vânzării în general. Principiile, la rândul lor, au servit drept punct de pornire pentru redactarea Propunerii Comisiei de Reglementare a dreptului comun european în materia vânzării (Propunerea). Această Propunere de Regulament are ca scop crearea unui drept al contractelor, comun tuturor statelor

³ Directiva nr. 85/577/CEE privind protecția consumatorilor în cazul contractelor negociate în afara spațiilor comerciale, Directiva 97/7/CE privind protecția consumatorilor cu privire la contractele la distanță, Directiva nr. 1993/13/CEE privind clauzele abuzive în contractele încheiate cu consumatorii, Directiva nr. 1999/44/CE cu privire la vânzarea și garanțiile bunurilor de consum, Directiva nr. 2011/83/UE privind drepturile consumatorilor, Directiva nr. 94/47/CE privind folosirea pe durată parțială a bunurilor (time-sharing), Directiva nr. 2008/48/CEE privind contractul de credit pentru consum (care abrogă Directiva nr. 87/102/CEE), Directiva nr. 2005/29/CE privind practicile comerciale neloiale față de consumatori, etc.

⁴ Cauza C-205/07, *Gysbrecht și Santurel*, hotărârea din 16.12.2008; Cauza C-215/08, *E. Fritz GmbH*, hotărârea din 15 aprilie 2010; Cauza C-511/08, *Heinrich Heine GmbH*, hotărârea din 15 aprilie 2010; Cauza C-166/11, *Gonzales Alonso*, hotărârea din 1 martie 2012; C-400/00, *Club-Tour*, hotărârea din 30 aprilie 2002

⁵ Expunerea de motive aferentă Propunerii de Directivă a Parlamentului European și a Consiliului privind pachetele de servicii de călătorie și formulele de călătorie asistate, de modificare a Regulamentului (CE) nr. 2006/2004 și a Directivei nr. 2011/83/UE și de abrogare a Directivei nr. 90/314/CEE a Consiliului.